

A NAGYVÁLLALATOK SZERVEZETI – TULAJDONI – TÉRBELI VÁLTOZÁSAI

(Organisational – Proprietary – Spatial Changes of Companies)

BARTA GYÖRGYI

Kulcsszavak:

nagyvállalat, szerkezetváltás, innováció, működő tőke

Ez a cikk elsősorban azzal a céllal íródott, hogy felkeltse a területi kutatók figyelmét egy fontos, ezidáig alig vizsgált témára: a vállalati tulajdonviszonyok változásainak térbeli vonatkozásaira. E tanulmány a nagyvállalatokkal (mint a működő tőke legkoncentráltabb egységeivel) és azok térbeli elhelyezkedésével foglalkozik.

Bevezető

A rendszerváltás szorosan összekapcsolta a vállalatok szervezeti átalakulását (átalakítását) a tulajdonlásukban bekövetkezett változásokkal. A két folyamat közül meghatározó volt a tulajdonviszonyok változása, de nem kizárólagosan (például, a kötelező erejű vállalati szervezeti átalakulások során a vállalatok nagy része állami kézben maradt, bár a kötelező átalakulás a privatizáció előfeltétele volt). Az új magántulajdonosi szerkezet alapvonásai már az 1990-es évek második felére kialakultak (*Voszka* 2000a; 2000b). E szerkezet jellemzőiről azonban mindezt heves szakmai viták folynak.

A vállalatok szervezeti átalakulásában kimutatható a *folyamatosság* és a *szakaszosság*. A folyamatosság bizonyítéka, hogy a szervezeti átalakulás jelenlegi folyamatának első lépéseire már a rendszerváltozás előtt, az 1980-as évek közepén sor került (például a tröszt keretek felbontásával). Az átalakulási folyamat szakaszhatárai is azonosíthatók: a spontán privatizáció 1990-ig tartott, a kötelező átalakulás 1992–93-ig, a privatizáció java 1996–97-ig zajlott le.

Az átmeneti gazdaságban a vállalati szereplők száma megsokszorozódott, megváltozott a vállalati méretstruktúra (a kis- és középvállalatok az összes vállalat több mint 90%-át teszik ki). Ezzel együtt a *nagyvállalatok jelenleg is meghatározó szerepet töltenek be* a magyar gazdaságban. Ezek egy része külföldi zöldmezős beruhásként jött létre, de számottevő a külföldi és hazai magánkézbe vagy a magántársaságok tulajdonába került (volt állami) nagyvállalatok száma, és igen jelentős ma is az állami vállalatok súlya. A jelenleg is működő nagyvállalatok egy része a szocialista nagyvállalatokból alakult, túlélte a rendszerváltozást, és sikeresen megkapaszkodott a stabilizálódott magyar gazdaságban.

A kutatások azt bizonyítják, hogy a rendszerváltozás átalakította a vállalatok *belső szerveződését és a vállalatok közötti kapcsolati rendszereket*, de nem

feltétlenül olyan módon, hogy a széteső, atomizálódó gazdasági egységekből formálódtak volna új kapcsolati rendszerek. A korábbi tulajdoni szerkezetre (és a termelési kooperációra) épülő kapcsolati rendszerek, hálózatok részben fennmaradtak, továbbélnék (természetesen megváltozott mind a kapcsolati rendszer struktúrája mind a benne szereplők jogállása, súlya, szerepe). Az új zöldmezős nagyvállalatok, illetve a külföldi tőkével privatizált nagyvállalatok új hálózatokat hoztak létre, amelyek leglényegesebb vonása, hogy a magyar nagyvállalatokat külföldi központokhoz, nemzetközi szervezetekhez kapcsolja.

A szocialista nagyvállalatok sorsa

E meghatározó gazdasági folyamatok *térbeli kihatásairól* alig rendelkezünk ismeretekkel, egyszerűen azért, mert a regionális kutatók figyelme egyelőre ezidáig elkerülte ezt a fontos kutatási területet. Nem kell magyarázni, hogy az új tulajdoni és szervezeti rendszer megjelenése mélyreható változásokat eredményez a térbeli folyamatokban is. A tulajdoni és szervezeti változások térbeli kihatásainak ismerete nélkül nem tudunk választ adni arra, hogy Magyarország miképpen integrálódik a nemzetközi gazdaságba (hol vannak valójában a gazdaságot irányító központok, a „core”, és a (fél)periféria mely részét foglalja el Magyarország). Csak regisztrálni tudjuk, jól-rosszul, az országon belül zajló térbeli folyamatokat, de nem tudjuk megmagyarázni a gazdaság térbeli differenciálódásának, polarizálódásának, a centrum–periféria viszonylatok megerősödésének, a térbeli dualitás kialakulásának okait.

A több-telephelyes nagyvállalatok felbomlása a statisztikában úgy jelent meg, hogy a vállalaton belüli részlegek, telephelyek száma drasztikusan csökkent. Kétségtelen, hogy ugyanakkor az új vállalkozások száma látványosan növekedett, de azt nem lehetett az adatokból kikövetkeztetni, hogy valóban új, „zöldmezős” vállalkozásokról volt-e szó, vagy a nagyvállalatokból kivált, jogilag önálló vállalkozásokról (*1. ábra*).

A regionális kérdésekkel foglalkozó szakemberek körében általános lett az a felfogás, hogy a nagyvállalatok számának és munkaerejének általános és nagymértékű csökkenése (*1., 2. táblázat*), valamint a nagyvállalatok vidéki telephelyeinek eltűnése azt jelenti, hogy a nagyvárosi (főként budapesti) székhelyű vállalatok a gazdasági visszaesés, válság idején „kivonultak a vidék iparából”. Vagyis olyan stratégiát alkalmaztak, amely túlélési esélyt adott a vállalati központoknak a vidéki részlegek bezárása, felszámolása, sorsára hagyása árán. Ez egyben az iparfejlesztés, főleg az elmaradott térségek iparosításának kudarcát is jelentette magyarázatukban (*Barta 1993; Enyedi 1996; Nemes Nagy 1999*).

Az 1990-es évek során készült részletes vállalati elemzések azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a szocialista nagyvállalatok jelentős részének különféle túlélési stratégiái sikeresek voltak, és nemcsak a nagyvállalat „magját” tudták

átmenteni, hanem – megváltozott formában ugyan – a korábbi részlegeiket és kialakult szervezeti kapcsolataikat is.

1. TÁBLÁZAT

A nagyvállalatok számának változása 1982 és 1990 között (db)
(The Change in the Number of Companies between 1982–1990)

Vállalati kategória (létszám)	1982	1986	1990
1000 – 5000	326	320	287
5001 – 10 000	33	18	18
10 001 –	14	13	4

Forrás: Ipari telephelyi adatok (1982, 1986, 1990), KSH alapján saját számítások.

2. TÁBLÁZAT

A nagyvállalatokban* dolgozók számának változása**
1982 és 1990 között, néhány megyében (fő)
(The Change in the Employees of Large Companies between 1982–1990 in some
Hungarian Counties)

Megye	1982	1990
Baranya	17 389	12 808
Bács-Kiskun	6 713	0
Borsod-Abaúj-Zemplén	17 368	39 729
Csongrád	12 818	0
Fejér	16 282	20 609
Győr-Moson-Sopron	29 109	16 624
Hajdú-Bihar	16 060	21 083
Heves	9075	5705
Jász-Nagykun-Szolnok	18 305	12 946
Nógrád	9543	0
Komárom-Esztergom	24 713	11 361
Pest	21 495	5 072
Tolna	0	3838
Vas	9739	5066
Veszprém	17 106	21 870
Zala	4740	3503
Budapest	317 912	107 269
Összesen	548 367	287 483

*3000 főnél nagyobb vállalatok, **az adott méretkategóriában és nem ugyanabban a vállalatban bekövetkezett létszámcsökkenés

Forrás: KSH ipari telephelyi adatok (1982, 1990.) alapján saját számítások.

Voszka Éva kitűnő könyve (1997) az 1972-ben kiemelt 49 legnagyobb magyar vállalat sorsát kíséri végig az 1980-as évek közepétől 1995–96-ig. (Az említett „49-ek” csak egy jelentős része volt a magyar vállalatoknak, de egyes esettanulmányokat leszámítva, nem rendelkezünk más, olyan átfogó vizsgálatokkal, amelyek a vállalatok egyéni sorsát követték volna a rendszerváltozás idején). Ezt az elemzést használjuk fel, hogy bemutassuk a nagyvállalati átalakulás folyamatát, jellegzetességeit, eredményeit és térbeli következményeit.

A stratégiai fontosságú „49-ek” az ipari nemzeti termék kb. 50%-át adták az 1970-es évek elején, 28–29%-át a nyolcvanas években, és 21–22%-át 1991–93-ban – tehát a gazdasági visszaesés, illetve a szervezeti átalakítás és privatizáció idején is. Súlyuk az állóeszközökben és az export előállításban is ezekben az években felére, a foglalkoztatott létszám a kétharmadára csökkent. De még így is, ezekben a vállalatokban állították elő 1993-ban az export egyharmadát, és itt foglalkoztatták az iparban dolgozók 14–15%-át. 1993 után a válságot túlélő vállalatok helyzete stabilizálódott.

A 49 vállalat közül 21 szervezeti-tulajdonosi szempontból felbomlott, de 28 nagyvállalatnak sikerült túljutnia a krízisen. Az említett 49 vállalatnak és utódszervezeteinek (nem jogi értelemben) részaránya a magyar ipari szervezetek sorában 1980 és 93 között 14%-ról 4%-ra esett, de az összes ipari létszám 15%-át, a GDP 21%-át, és az export egyharmadát adták 1993-ban. Ezek mindegyike már nem tartozik a nagyvállalati kategóriába, 1993-ban e cégek több mint 40%-a 100 főnél kisebb lett, és az 1000 főnél nagyobb vállalatok a 49-ből csak alig haladták meg a 10%-ot. A 49-ek utódjai azonban ma is jelentős szerepet töltenek be a villamos energia iparban, a gázszolgáltatásban, a vegyiparban, a kohászatban és az élelmiszeriparban.

A 49 nagyvállalat az átalakulás során oszródott és így számuk jelentősen növekedett. Már az 1980-as években, a trösztök felbomlásával, 199-re növekedett a számuk. A spontán privatizáció idején 214 utódvállalatot, majd a kilencvenes évek elején a kötelező átalakulás idején 279 vállalatot tartottak számon. Az „egyben privatizált” vállalatok újabb 80 vállalattal növelték ezt a kört, végül is 1995–96-ban már 700 körüli volt a számuk. *Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szocialista nagyvállalatok nem tűntek el nyomtalanul, sok kivált, önállósodott vállalat túlélte az átalakulás és a gazdasági depresszió időszakát.*

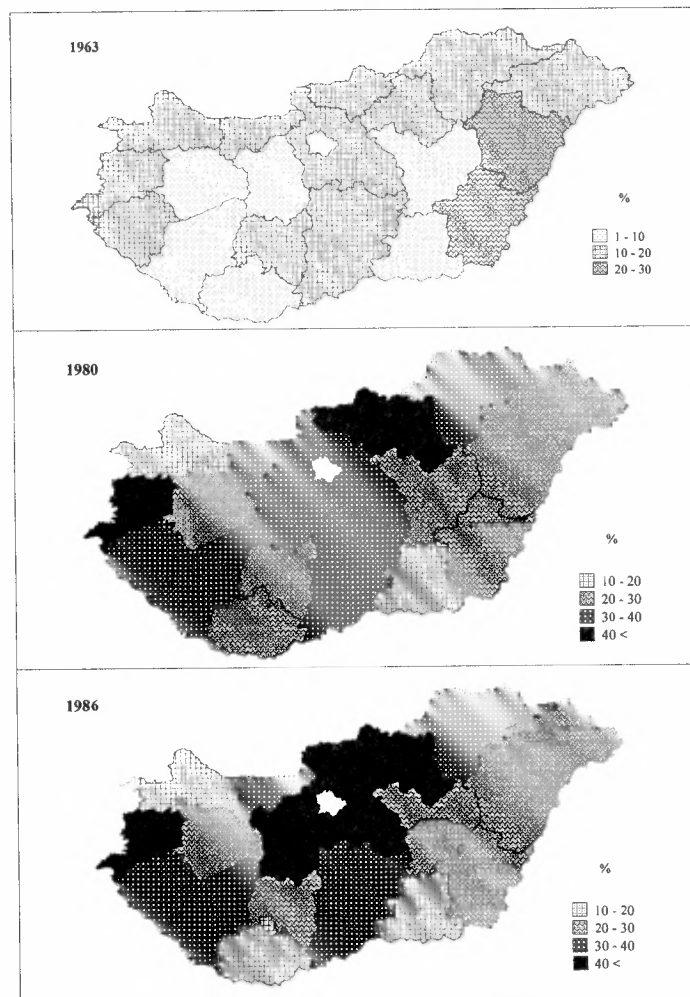
Három példát – a Cement- és Mészművek, az Üvegipari Művek és a Videoton eseteit – választjuk ki véletlenszerűen, annak illusztrálására, hogy a vállalati átszervezések, a nagyvállalatok felbomlása után a korábbi vállalat nagyobb egységei többnyire megmaradtak, továbbműködtek. Néhány – nem kevés – részleg természetesen meg is szűnt az átalakulás során (2. ábra).

1. ÁBRA

*A más megyei székhelyű iparvállalatokhoz tartozó telephelyek arányának változása
Magyarországon*

*(a megyék összes ipari telephelyének számához viszonyítva)
1963–1990*

*(The Change in the Rate of Sites Belongs to Companies in Other Counties between
1963–1990 – in Proportion to All Industrial Sites in Counties)*

Forrás: Voszka 1997.

A szervezeti átalakulás szakaszai és az átalakuló vállalatok típusai

A spontán privatizáció

A társasági törvény (1988) teremtette meg az alapját a spontán privatizációnak, amely ezt az elnevezést onnan nyerte, hogy a vállalatok maguk kezdeményezték a vállalati vagyon és tevékenységi körök átszervezését a saját maguk által alapított gazdasági társaságokba (részvénytársaságokba és korlátolt felelősségű társaságokba). Az elnevezés azonban nem pontos, mivel az átalakulást a felsőbb szintű irányító hatóságok tudtával és egyetértésével hajtották végre, valamint valójában ez nem is volt privatizáció, mivel általában az állami kézben maradó vállalati központok birtokolták társaságaik részvényeinek többségét. Szélsőséges esetben az átalakulás folyamán a vállalatokat társaságok halmazára bontották. A spontán privatizáció célja olyan vállalati kezdeményezésű stratégia végig vitele volt, amely révén elkerülhették a vállalatok a felszámolást, fenntarthatták működőképességüket, sőt, az átalakítás módja esélyt adott a nagyvállalati egység megőrzésére is.

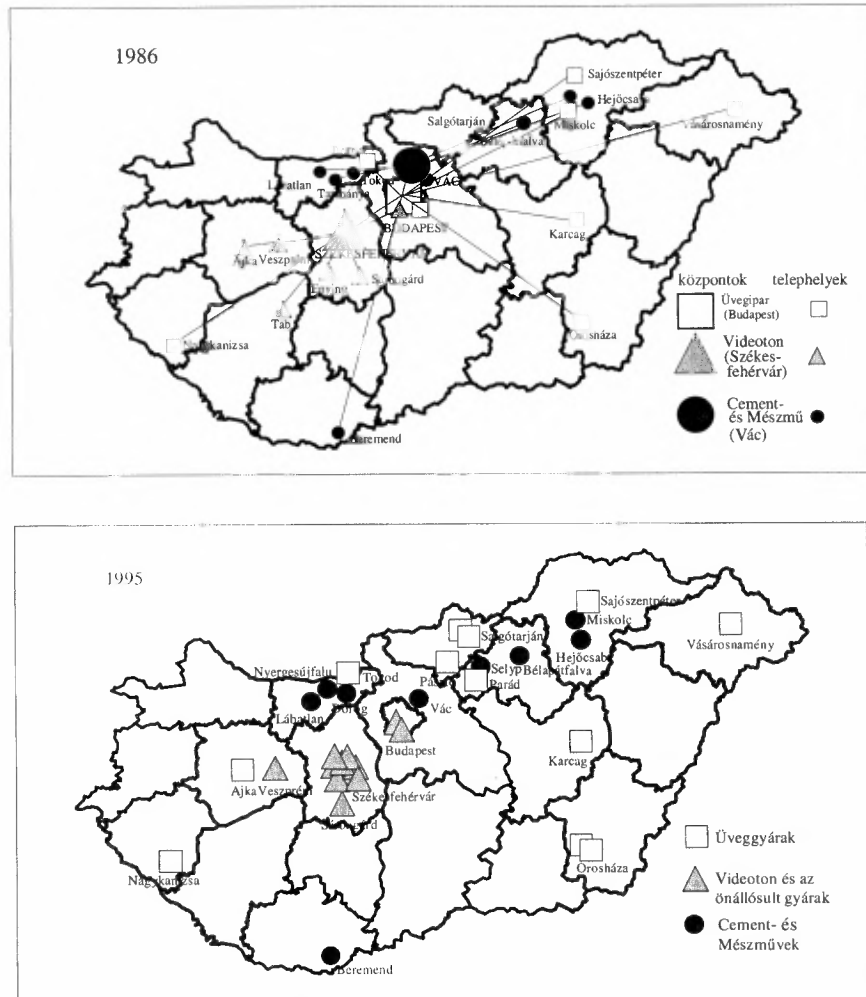
E célokat tekintve, a spontán privatizáció kudarc volt, mivel a nagyvállalatok többsége nem tudta megtartani a tulajdonosi szerepkört (tíz cégből nyolcnak a spontán privatizáció után öt évvel már nem volt tulajdonrésze az általa létrehozott társaságokban, három nagyszervezet teljesen megszűnt, a többinek néhány gazdasági társasága élte csak túl az átalakulást, és az önállóvá váló kisvállalatok sem bizonyultak általában versenyképesnek). Viszont kétségtelenül rövid távú túlélést jelentett, egyes vállalatok (pl. Tunggram, Chinoin) sikeresen vették ezt az akadályt. A spontán privatizáción átesett vállalatok között voltak sajátos esetek is. Egyes nagyvállalatok olyan innovatív megoldásokat találtak saját átalakulásuk megkönnyítéséhez, amelyek elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy e vállalatok privatizációja végül is sikerrel végződjön.

Központilag ellenőrzött kötelező átalakulás

Az Állami Vagyongyűjtés (ÁVÜ) létrehozása lezárta a privatizáció spontán szakaszát. Az ÁVÜ ellenőrzése alatt átalakuló nagyvállalatok többségének szervezeti átalakulása sikeresebb volt, és a kilencvenes évek közepén majd mindegyik nagyvállalat még működött. Ez egyrészt azzal volt magyarázható, hogy e vállalatok induló helyzete is stabilabb volt, mint a spontán privatizációra kényszerülőké, másrészt az állam is nagyobb segítséget nyújtott a krízis átvészelésére. A kormány és az ÁVÜ is elsősorban a vállalat egyes részeinek eladását szorgalmazta (míg a nagyvállalatok mindenáron szerették volna megőrizni egységüket).

2. ÁBRA

Három nagyvállalat térbeli szervezetének átalakulása (Transformation of the Spatial Organisation of Three Companies)

Forrás: Solt 1984; Voszka 1997 – Győri R. kiegészítésével, Ipari telephelyi adatbázis alapján. – KSH.

Az új tulajdonos megjelenése

Hosszú távú megoldást még a sikeresen átalakult cégek esetében is az jelentette, amikor sikerült magánkézbe adni a vállalatokat, megjelentek a nagybefektetők, főként a külföldi tulajdonosok. Ez tette lehetővé, hogy a nagyvállalatok „egyben” maradjanak, tehát ne részenként kerüljenek eladásra. Mindez nem jelentette a változatlan belső szerkezet fennmaradását, a privatizált nagyvállalatok új tulajdonosai gyakran eladták azokat a vállalatrészeket, amelyek veszteségesek vagy profil idegenek voltak.

A 49 nagyvállalat közül 17 cégnek végül is többé-kevésbé sikerült megőrizni nagyvállalati integritását az átalakulás után is. (A halmazokra bomlás és az egyben maradás a vállalat múltjával is összefüggött: szétestek azok a nagyvállalatok, amelyek többnyire az 1960-as évek centralizációja során jöttek létre, és valójában sohasem működtek egységes nagyvállalatként. Míg az egyben maradtak nagy része integrált, nagy szervezet volt).

Voszka Éva a 49 vállalat négy típusát különböztette meg aszerint, hogy a vállalatvezetés milyen aktivitással vett részt a nagyvállalat szervezeti átalakításában, privatizációjában (3. táblázat):

3. TÁBLÁZAT

*A szervezeti átalakulások típusai a „49-ek” körében
(Types of Organisational Transformation within the 49 Large Company)*

Trösztök és nagyvállalatok felbontása az 1980-as évek közepén

A vállalat neve	Székhelye	Megszűntetés időpontja	Társaságok száma 1995-ben
Magyar Szénbányászati Tröszt	Budapest	1981	56
Konzervipari Vállalatok Trösztje	Budapest	1981	34
Csepel Vas- és Fémművek Tröszt	Budapest	1983	36
Öntödei Vállalat	Budapest	1985	12
Villamos Berendezés és Készülék Művek	Budapest	1986	15
Húsipari Vállalatok Trösztje	Budapest	1986	33
Ganz Mávag	Budapest	1987	39
Tejipari Vállalatok trösztje	Budapest	1990	39
Összesen 8 cég			264

A spontán privatizációban részt vevő „49-ek”

Név	Székhely	Év	Társasá- gok száma 1995/96- ban	A volt váll. kp.tulaj- dona a társaságok ban	A volt vállalati kp. tulajdona 1995/96-ban
Medicor	Budapest	1988	18	Van	Medicor többs.
Budaflax	Budapest	1988	12	Nincs	Végelszámolás
Szerszámgépipari M.	Budapest	1988/89	8	Nincs	Végelszámolás
Cement- és Mészműv.	Vác	1988/90	13	Nincs	Végelszámolás
LKM-Dimag	Miskolc	1989	11	Van	ÁPV 100%
Ganz Danubius	Budapest	1989	10	Nincs	Végelszámolás
MOM	Budapest	1989	14	Nincs	Végelszámolás
Panyova-Budaprint	Budapest	1989	5	Nincs	ÁPV
Elegant Május 1.	Budapest	1989	9	Nincs	Végelszámolás
Ózdi Kohászati Ü.	Ózd	1989/91	11	Nincs	ÁPV 100%
Üvegipari Művek	Budapest	1988	12	–	Végelszámolás MNB 83%
Videoton	Szfehérvár	1988/92	33	–	+magán- személyek
Dunaferri	Dújváros	1989/92	50	–	ÁPV 75%
Papíripari Vállalat	Budapest	1989/93	28	–	Végelszámolás
Borsodchem	Kazincb.	1989/91	18	–	Intézm.befekt. 62,3%
Összesen 15 cég			252		

Vállalati átalakulás 1990 után

Név	Székhely	Év	Társasá- gok száma	A volt váll.kp. tulajdona a társaságokban	A volt váll. kp. tulajdona 1995/96- ban
MAT-Hungalu	Budapest	1991	39	Van	ÁPV>75%
MVM	Budapest	1992	21	Van	ÁPV 99,8%
Beton- és Vasbetonip. M	Budapest	1993	9	Nincs	MRP–MBO
Taurus	Budapest	1993	n. a.	Van	Külföldi 88%
Összesen 4 vállalat			69		

Felszámolás az átalakulás előtt

Név	Székhely	Év	Társasá- gok száma	A volt váll-i kp-i tulajdonos 1995/96-ban
Csepel Autó	Szsztmiklós	1992	4	Magánszemélyek
Digép	Miskolc	1990	6	Magánszemélyek
Hafe	Budapest	1991	1	Megszűnt
Orion	Budapest	1991	4	Külföldi szakmai 94%
Péti Nitrogénműv.	Pét	1989	1	Mol 50%, külföldi pü-i 32%
Összesen 5 cég			16	

Egyben átalakult vállalatok

Név	Székhely	Év	Társaságok száma	A volt vállalati központ tulajdonosa 1995–1996-ban
Egyesült Izzó–Tungsram	Budapest	1988	1	Külföldi szakmai 99,6%
Chinoin Gyógyszergyár	Budapest	1990	2	Külföldi szakmai 76%
Kőbányai Richter Gedeon	Budapest	1990	4	ÁPV43%,külföldi pü-i 40%
Rába	Győr	1991	7	MBFB 51%,ÁPV32%,önk.17%
Ikarus	Budapest	1991	17	ÁPV64%, külföldi szakmai 31%
Ganz Vill.M.Ganz Ansaldo	Budapest	1991	1	Külföldi szakmai 80%,ÁPV20%
OKGT–Mol	Budapest	1991	56	ÁPV59%,külföldi pü-i 29%
Egis E. Gyógyszergyár	Budapest	1991	4	külf. Szakmai 51%, magán 49%
Tisza Cipőgyár	Martfű	1991	1	ÁPV 85%
Telefongyár	Budapest	1992	5	Külföldi szakmai 100%
Tiszai Vegyi Kombinát	Tűjváros	1992	11	Intézményi befektetők 71%
Masterfil	Budapest	1992	4	ÁPV 75,9 %
M.Gördülőcsapágy Művek	Debrecen	1993	5	Külföldi szakmai 86%
BHG	Budapest	1993	6	ÁPV 82%
Magyar Kábel Művek	Budapest	1993	2	Külföldi szakmai 80%,ÁPV 20%
Magyar Viscosa	Nyújfalu	1993	1	Külföldi szakmai 93%
Láng Gépgyár ABB Láng	Budapest	1994	3	Külföldi szakmai 100%
Összesen 17 cég			130	

Forrás: Voszka 1997, 213–218.

- A *sodródó-tehetetlen vállalatokban* (Üvegipari Művek, Konzervipari Vállalatok Trösztje, Ganz Danubius, Gördülőcsapágy Gyár stb.), a menedzsment nem volt képes lényegi változtatásokat bevezetni. A létszámot, kapacitást építették le, eladták az ingatlanokat, raktárra termeltek. Megpróbálkoztak a bedolgozói munkával, bér munkával, még akkor is, ha tudták, hogy veszteséges lesz tevékenységük.
- A *konzervatív* vezetés az államtól várta a segítséget, ennek érdekében lobbiztak állami támogatásért, sokszor sikerrel. (TVK, Kistext, Masterfil, Tisza Cipőgyár, Elegant Május 1. Ruhagyár, Csepel Művek stb.). Ők is leépítették időközben a kapacitásaikat, létszámot csökkentettek, és termelési szerkezetváltoztatással is próbálkoztak. A vegyipari konjunktúrának is köszönhetően néhány vállalat talpra állt (TVK, BorsodChem, Taurus).
- A spontán privatizációt néhány vállalat *innovatív ötletekkel* volt képes kiegészíteni, amely sikerre vezetett. A *Medicor* szervezeti újítása az volt, hogy az állami vállalati központ mellett létrehoztak egy valóságos holdingot. A holding megvásárolta a társaságok részvényeit, az állami vállalat pedig kifizette a Medicor adósságait. A másik ötlet, a Dunaferr és a Medicor, valamint a FÁK országok között létrehozott barter kereskedelem volt: a

Medicor exportált a FÁK-ba, a Dunaferr nyersanyagot importált ugyanonnan, és a két vállalat egymás között számolt el. A *Dunaferr* stratégiája a fokozatosságra, a belső kohézió megtartására és az állami támogatás igénybevételére alapult. „A konzern működésének alapelvei: a társaságok szabályozott és ellenőrzött tevékenysége, koordinált fejlesztési és piaci politika, szigorú pénzügyi irányítás, informatikai eszközökkel is megalapozott integráció. E célok elérésére kialakult egy igazi dunaferr szervezet, amit úgy hívunk, hogy koordinációs központ.” (Voszka 1997, 129) A *Videoton* innovációja az ipari park létrehozása volt, amely akár egy ipari park modellként is értékelhető. A Videoton a felszabadult épületeit, kapacitásait egy ipari park számára hasznosította, ebbe a parkba olyan külföldi vállalkozásokat hívott meg, amelyek egyben a Videotonnak partnerei (fő- vagy alvállalkozói, beszállítók, vagy bér munkát megrendelők) lettek. Így az önmagában is jövedelmező ipari park a Videoton számára is kibontakozást jelentett.

- *Új tulajdonos – új vezetési stílus.* Az új, többnyire külföldi tulajdonosok a korábbi államitól eltérő vezetési stílust honosítottak meg: szigorúbban és rendszeresebben ellenőrizték a vállalat működését. Nem arra törekedtek, hogy a vállalati egységek, külön-külön, jövedelmezően végezzék tevékenységüket, hanem a költségmegtakarítást szorgalmazták. Ennek érdekében gyárakat zártak be, csökkentették a létszámot, korszerűsítették a termékszerkezetet, növelték az exportot, a vállalatok többségében megszüntették a K+F tevékenységet stb. (Tungsram, Ganz Ansaldo, Telefongyár, Kábel Művek, gyógyszergyárak stb.).

Új hálózatok kialakulása

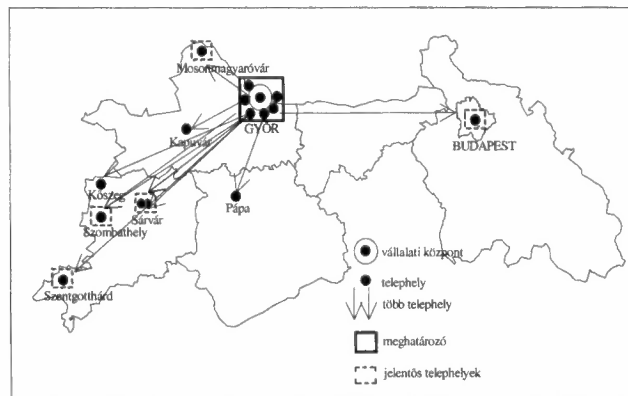
A szervezeti átalakulásban és annak végeredményében azt a motívumot keressük, hogy fellelhető-e a korábbi több-telephelyes nagyvállalati szervezetek *térbeli* nyomai az új struktúrákban? Vajon a jogilag független szervezetek között megmaradtak-e, működnek-e az összetartó erők: a termelésben kialakult kooperációk, illetve az ennél is nagyobb erejű tulajdoni kapcsolatok?

Szervezeti-térbeli összetartozás

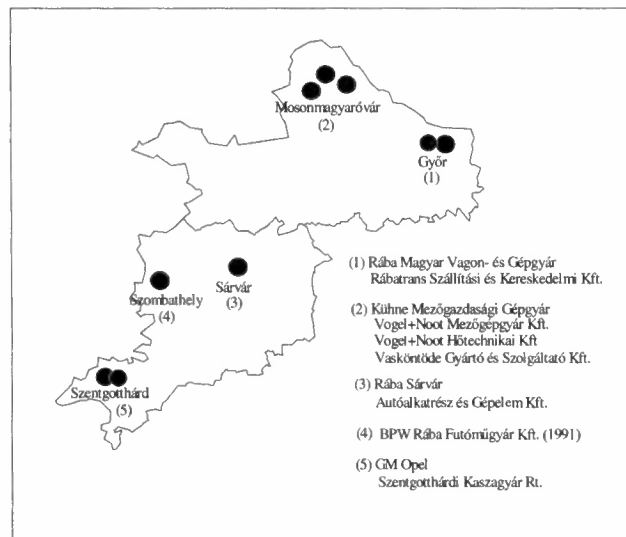
Az előzőekből kiviláglott, akármilyen magatartásmintát követtek a nagyvállalatok, általában arra törekedtek, hogy a nagyvállalati egységet – a nagyszervezet szétbomlása után is – fenntartsák. A kérdés az volt, miként lehetett a nagyvállalati együttműködést, közös érdekeltséget megőrizni a szervezet részekre esése után?

3. ÁBRA

A Rába (Állami Vállalat – Magyar Vagon- és Gépgyár) szervezeti átalakulásának térbeli vetülete, 1986
(Spatial Projection of Organisational Transformation of Rába – State Owned Company – in 1986)

A Rába önállóított társaságai, 1995

Forrás: Voszka 1997, 331.

A Dunafernrél készített interjú betekintést engedett a vállalati összetartást szorgalmazó átalakulási stratégiába: „Az erős központi kézbentartást a kft.-kkel is

sikerült elfogadtatni, bár nem azonnal és nem konfliktusok nélkül ... mikor jött az első APEH-per ... rohantak ide ... Addig pont ők jöttek azzal, hogy minek nekünk a konszernközpont ... De megtanulták, mégis csak jobb a biztonság. ... Rájöttek, hogy ennek a kapcsolatnak óriási haszna van. A Dunaferr-központ számára a nagy szervezet fenntartása fontos érték.” (Voszka 1997, 129)

Elsősorban az „egyben átalakuló” vállalatok eseteiben és azokban a vállalatokban, ahol sikerült olyan innovatív stratégiákat kidolgozni, amelyek fő célja a vállalati tevékenység integrálása volt, sikerült megtartani a korábbi telephelyekből önállósult társaságok közötti termelési kooperációt is. A Rábához hasonló „térképek” sorozatát rajzolhatjuk fel a volt szocialista nagyvállalatok nem kis hányadának sorsát követve, ahol a kialakult *térbeli szervezeti összetartozás örökölt szerkezete is továbbélt* (3. ábra).

A tulajdonosi hálózatok kialakulása

A vállalatok jelenlegi tulajdonszerkezetéről két, elég élesen eltérő vélemény formálódott ki.

- *David Stark és társai* (1994; 2000) azt a nézetet képviselik, hogy a tulajdoni átrendeződés és a kialakult tulajdonosi szerkezet sajátosan kelet-európai: a magán és az állami tulajdon kombinációja révén ún. *rekombináns tulajdon* jött létre. Ennek az a lényege, hogy az állami tulajdon ma is fontos része a magyar tulajdoni szerkezetnek. A gazdasági kapcsolatokban különböző szövetségek alakultak ki, amelyekben az állam szerepe eltérő mértékű. A rekombináns tulajdon nemcsak a korábban állami tulajdonú cégekre korlátozódik, hanem sokkal szélesebb kategória: az állami és a magántulajdon összefonódásával, kereszttulajdonlásával új hálózati szerveződés kialakulását jelenti. A kereszttulajdonlás révén a vállalatok új erőforrásokhoz, tőkéhez jutnak. Az új kereszttulajdonosi hálózatok átszövik az egész gazdaságot, tehát a kelet-európai gazdaságok egységei nem a vállalatok, hanem a vállalatok hálózatai. A tulajdonosi kapcsolatháló szerkezetének ismerete szükséges az új tulajdonosi szerkezet megismeréséhez.
- Stark és társai a TOP 200 vállalatait és a 25 legnagyobb bankot vonták be vizsgálatukba, amelyeknek – a cégbírósági bejegyzések szerint – mintegy 720 tulajdonosa volt. A 225x720 mátrix összefüggései szolgáltatották számukra hipotéziseik igazolását.

E vizsgálat eredményei:

- az állam már nem az egyetlen tulajdonos, de jelenleg is a legfontosabb a többi között (1996-ban a legnagyobb vállalatok és bankok 44,5%-ában volt állami rész);

- a kis- és középvállalatokban megnőtt a magánszemélyek tulajdona, ugyanakkor a magánszemélyek ritkán lettek tulajdonosai nagyvállalatoknak, vagy bankoknak;
- 1994-ben 66,3%, 1996-ban 77,6% azon nagyméretű cégek aránya, amelyeknek legalább egyik tulajdonosa gazdasági társaság (a kereszttulajdonlás magas arányú);
- az iparvállalatok tulajdonosai között egyre gyakrabban fordulnak elő a bankok;

A vállalatok és a bankok közötti kapcsolatok szorossága alapján a *szervezeti mező térképén* négy nagy blokk rajzolódott ki: a vállalatok és a bankok két külső blokkjában az állam tulajdonosi szerepe jelentéktelen (ezekben a blokkokba a legdinamikusabb nagyvállalatok, elsősorban a multinacionális vállalatok leányvállalatai tartoznak). A többi blokkban a vállalatok egy vagy több tulajdoni szállal kapcsolódnak egymáshoz, és az állami tulajdonlás meghatározó viszony.

- A másik nézet (Kovách–Csite 1999; Voszka 2000a; 2000b) nem fogadja el a rekombináns tulajdont mint jellemzően kelet-európai tulajdonlási formát. Kovách–Csite elemzéséből kitűnik, hogy 1997-ig a nagyvállalatok kb. kétharmada került magánkézbe, a cégek további 16,6%-ában az állami-önkormányzati tulajdon vált uralkodóvá, és 16,9%-ban a kereszttulajdonlás-leányvállalat jelenti a többségi tulajdont (4. táblázat). A nagyvállalatok több mint 50%-a külföldi vállalati vagy magánszemély tulajdonában van. A cégeknek kb. 1/5-ét alapították a rendszerváltozás előtt, a többi privatizációval, vagy előzmény nélkül jött létre. A nagyvállalatok közel 40%-a új alapítású. A rekombináns tulajdonlást cáfolja az a tény, hogy a külföldi, illetve az állami tulajdonú vállalatok többségében csak elenyészően kis részt képviselnek más tulajdonosok, és a kereszttulajdonlás nem jellemző. E körbe tartoznak a legnagyobb vállalatok (ahol az éves árbevétel meghaladja a 10 milliárd Ft-ot).

4. TÁBLÁZAT

Vállalattípusok a domináns tulajdonos alapján (N=549)
(Types of Companies by the Dominant Proprietor)

Megnevezés	Részarány (%)
Külföldi tulajdon	23,3
Állami-önkormányzati tulajdon	16,6
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	16,9
Kisrészvényesek-szövetkezeti típusú tulajdon	8,2
Dolgozói-vezetői tulajdon	23,9
Vállalkozói tulajdon	11,1

Forrás: Kovách–Csite 1999, 124.

Voszka Éva elfogadja, hogy a rekombináns tulajdon a rendszerváltozás utáni néhány évben jellemző tulajdonosi forma volt, azonban az átmeneti periódus végére jóformán eltűnt a magyar gazdaságból. A legnagyobb vállalatokkal kapcsolatos vizsgálatában még nagyobb külföldi részarányt mutatott ki (5. táblázat). A kereszttulajdonlás szerinte minimális a nagyvállalatok körében (a TOP 100 vállalata közül ötvennek egy tulajdonosa, további 24-nek is egy meghatározó tulajdonosa van – vagyis a nagyvállalatok közel háromnegyedét egy tulajdonos irányítja).

5. TÁBLÁZAT

*Az egyes tulajdonosi csoportok jelenléte a TOP 100-ban, 1997-ben
(Presence of the Individual Proprietary Groups in the TOP 100)*

Tulajdonosok	(%)
Állami szervezetek	37,0
Külföldi befektetők	75,0
Hazai vállalatok	27,0
Pénzügyi befektetők	12,0
Magánszemélyek	30,0
Dolgozók és menedzsment	14,0

Forrás: Voszka 2000a, 550.

A jelenlegi időszakban tehát a nagyvállalati tulajdonosi struktúrára a koncentrált tulajdonlás és a külföldi befektetők meghatározó szerepe jellemző, így a magyarországi nagyvállalatok jelentős része *nemzetközi hálózatokhoz kapcsolódik*. Ez – a transznacionális munkamegosztásba való bekapcsolódás révén – egyrészt esélyt jelent a felzárkózásra (Inotai 1990; Mihályi 2000), másrészt nyitottabbá és sérülékenyebbé teszi a magyar gazdaságot.

Az új nagyvállalati tőkekoncentráció térbeli megjelenése

A tulajdonviszonyok térbeli struktúrája magyarázza meg a vállalati döntéshozás helyét, lényegében a gazdasági térben zajló differenciálódási folyamat intenzitását és irányait, a centrum–periféria viszonyok kialakulását. A tulajdonosi központ, mint a tér egy pontja, azonban nehezen ragadható meg. Hol van ez a városi központ? Ahol a tőketulajdonosok laknak? Ahol a döntéshozás történik? Vagy ahol a termelés zajlik? Mennyire lokalizálható a jellemzően legmobilabb erőforrás, a tőke?

A működő tőke lokalizálásának nehézsége abból fakad, hogy a tulajdonosok, a vállalati központok, alközpontok és a termelés telephelyei a térben szétválnak. Porter (1993) az üzleti egységek céljait és lehetőségeit elemezve azt állapította meg, hogy az üzleti egységek teljes mértékben az anyavállalatok függvényei. Helyzetük attól függ, hogy milyenek az anyavállalat eredményei, céljai,

stratégiája, értékei és eszméi, diverzifikálási tervei, szervezeti felépítése, ellenőrzési gyakorlata, érzelmi kapcsolata a részlegéhez stb. A tulajdonos és a tulajdon térbeli szétválása még nagyobb problémát okoz a részben vagy teljes egészében külföldi tulajdonban lévő nagyvállalatok eseteiben. A külföldi tulajdonú, sőt külföldi székhelyű nagyvállalatok kétségtelenül fontos termelőhelyek Magyarországon, de mennyiben rendelkeznek a döntéshozás lehetőségeivel is?

Vizsgálatunkban megkülönböztetjük a *működő tőkét koncentráló térségeket* azoktól a településközpontoktól, amelyek vállalataik révén *irányító funkciókkal* is rendelkeznek. Valamint különbséget teszünk a *tőke eredete*, elsősorban a *külföldi és a hazai forrásból* származó működő tőke szerint.

Tőkevonzó központok – irányító központok

- Függetlenül a vállalat tulajdonosának származási országától, a vállalat vagy a vállalati egység funkciójától, a döntéshozásban betöltött szerepétől, önmagában *az a tény, hogy egy-egy nagyvállalat letelepül egy-egy városban – nemzetgazdasági méretekben is – meghatározó jelentőségű működő tőke lokalizációját jelenti. Az átmenet időszakában Magyarországon, a tőkehiánnyal küszködő gazdaságban a régiók, városok versenyképességét leginkább az jellemzi, hogy képesek-e tőke vonzására valamilyen külső forrásból.* A manapság sikeres területi stratégia legfőképpen a külföldi működő tőke vonzására (Észak-Dunántúl, a budapesti agglomeráció), a nemzetközi turizmusra (ez is külföldi tőkeforrást jelent, pl. a Balaton környéki települések sikeres fejlődésében), vagy a hazai állami forrás megszerzésére, sikeres kilobbizására (pl. Nyíregyháza dinamikus fejlődése) épül (Nemes Nagy 2001). A nagyvállalatokban megtestesülő működő tőke – azáltal, hogy a termelésbe visszafordítható számottevő profitot hoz létre, nagymértékben növeli a helyi fogyasztói kapacitást, és főleg, hogy a nagyvállalat beszállítói, alvállalkozói kapcsolatai révén szaporodnak a helyi kis- és középvállalkozások – pozitív hatást gyakorol a helyi fejlődésre. A nagyvállalatok – a jelentős beruházást követelő állóeszközök inerciája révén – biztosabb, hosszabb távú perspektívát jelentenek abban a térségben, ahová letelepednek.

Jól követhető a 6. táblázatban, hogy nemcsak külföldi vállalatok alkotják a legnagyobb tőkekoncentrációval jellemezhető nagyvállalatokat, bár e magyar tulajdonú vállalatokban is számottevő a külföldi tőke részesedése (pl. a MOL, BorsodChem, TVK, Richter, Rába stb.). A privatizáció eltérő megoldásaival magyarázható, hogy a magyar nagyvállalatok nem tartoznak még kelet-európai mércével sem a legnagyobbak közé. (7. táblázat)

6. TÁBLÁZAT
Magyarország 25 legnagyobb iparvállalata 1999-ben
(The 25 Largest Company in Industry in 1999)

Vállalat	Nettó árbevétel (millió Ft)	A beru- házott tőke nagy- sága (millió Ft)	A többségi tulajdonosok országa	Első számú vezető országa	Transz- nacio- nális társaság által irányított	A külföldi tulajdonos székhelye	Magyarországi székhely
MOL (1)*	738 521	252 000	külf. int. befektetők***	Magyarország	nem	–	Budapest
Audi (2)	720 854	180 000	Németország USA	Németország USA	igen	Ingolstadt, Németo. New York, USA	Győr Székesfehérvár
IBM (3)	529 274	45 000	Hollandia	Hollandia	igen	Eindhoven, Holl.	Budapest, Győr, Szivár, Szhely
Philips (4)	391 422	37 500	Magyarország	Magyarország	nem	–	Dunaújváros
Dunaferr (7)	260 697	–	USA	Németország	igen	Russelsheim, Németo.	Szentgotthárd
Opel (8)	191 336	132 000	USA	USA	igen	Fairfield, USA	Budapest
GE	122 694	232 800	USA	USA	igen	USA	Zalaegerszeg
Tungstam(13)	110 632	13 800	USA	Japán	igen	Takatsuka, Japán	Esztergom
Flextronics (14)	91 614	70 200	Japán	Magyarország	nem	–	Tiszaújváros
Suzuki (18)	89 905	63 000	külf., hazai int. befekt.	USA	igen	Pittsburg, USA	Székesfehérvár
TVK (19)	77 873	90 000	USA	Magyarország	nem	–	Kazincbarcika
Alcoa (28)	72 593	27 000	külf. int. befektetők	Magyarország	nem	–	
BorsodChem (31)							

Vállalat	Nettó árbevétel (millió Ft)	A beru- házott tőke nagysága (millió Ft)	A többségi tulajdonosok országa	Első számú vezető országa	Transz- nacio- nális társaság által irányított	A külföldi tulajdonos székhelye	Magyarországi székhely
Siemens (35)	69 167	n. a.	Németország	Németország	igen	München, Németo.	Budapest
Electrolux (44)	61 837	21 000	Svédország	Svédország	igen	Stockholm, Svédo.	Jászberény
Richter (49)	59 898	75 900	külf., hazai int. befekt.	Magyarország	nem	–	Budapest
Nokia (52)	52 019	n. a.	Finnország	Finnország	igen	Espoo, Finnország	Budapest, Pécs
Samsung (53)	52 011	n. a.	Korea	Korea	igen	Seoul, Korea	Budapest
Pick Szeged (54)	51 597	n. a.	Magyarország	Magyarország	nem	–	Szeged
Ford (54**)	32 286	54 000	USA	USA	igen	USA	Székesfehérvár
Rába (61)	47 148	17 100	külf., hazai int. befekt.	Magyarország	nem	–	Győr
Videoton (63)	45 422	–	magyar személyek	Magyarország	nem	–	Székesfehérvár
Hajdú-Bét (66)	43 288	n. a.	magyar befektetők	Magyarország	nem	–	Debrecen
Chinoín (71)	38 621	66 000	Franciaország	Franciaország	igen	Gentilly, Franciaó.	Budapest
Ericsson (74)	35 848	n. a.	Svédország	Svédország	igen	Stockholm, Svédo.	Budapest
Egis (75)	35 237	n. a.	külf., hazai, int. befekt.	Magyarország	nem	Paris, Franciaország	Budapest

* zárójelben a TOP 100 (árbevétel szerinti) rangsorban; ** 1998-ban; *** külföldi intézményi befektetők.
Forrás: Mihályi 2000; TOP 100, 1998, 1999; Internet; Hoppenstedt–Bonnier 2000.

7. TÁBLÁZAT

TOP 25: Közép- és Kelet-Európa legnagyobb, nem pénzügyi vállalatai, 1998
(TOP 25: Largest Non-Financial Companies in Central and Eastern Europe in 1998)

Vállalat	Ország	Ágazat	Állóeszköz állomány (Millió USD)	
			Külföldi	Összesen
Latvian Shipping Company	Lettország	szállítás	493,0	504,0
Hrvatska Elektroprivreda	Horvátország	ipar	363,0	2924,0
Podravka Group	Horvátország	ipar	285,9	477,1
Gorenje Group	Szlovénia	ipar	256,4	645,9
Motokov a.s.	Csehország	kereskedelem	163,6	262,5
Atlantska Plovidba d.d.	Horvátország	szállítás	152,0	167,0
Pliva Group	Horvátország	ipar	142,1	855,1
Skoda group Plzen	Csehország	ipar	139,1	973,4
Adria Airways d.d.	Szlovénia	szállítás	129,4	143,7
MOL Hungarian Oil&Gas Plc.	Magyarország	ipar	128,3	2881,6
Krka d.d.	Szlovénia	ipar	118,4	490,4
VSZ a.s. Kosice	Szlovákia	ipar	110,0	1445,0
Petrol d.d.	Szlovénia	ipar	70,6	584,2
Slovnaft a.s.	Szlovákia	ipar	65,5	1496,0
Matador j.s.c.	Szlovákia	ipar	51,9	305,0
Zalakerámia Rt.	Magyarország	ipar	35,0	125,0
KGHM Polska Miedz S.A.	Lengyelország	ipar	34,0	1536,0
Malev Hungarian Airlines Ltd.	Magyarország	szállítás	32,9	149,1
TVK Ltd.	Magyarország	ipar	31,6	542,9
Graphisoft	Magyarország	ipar	28,0	50,0
Croatia Airlines d.d.	Horvátország	szállítás	27,6	211,4
Elektrim S.A.	Lengyelország	kereskedelem	21,0	1228,0
Pilsner Urquell a.s.	Csehország	ipar	20,0	251,0
Moldova Steel Works	Moldova	ipar	19,9	335,9
Budimex Capital Group	Lengyelország	építőipar	17,8	153,9

Forrás: UNCTAD survey. Transition report 2000.

– Azok a települések, többnyire nagyvárosok, amelyekbe több közép- és nagyvállalat települt, *tőkevonzó központoknak* tekinthetők (4. ábra).

Tőkevonzó központok Magyarországon (Beluszky 2000):

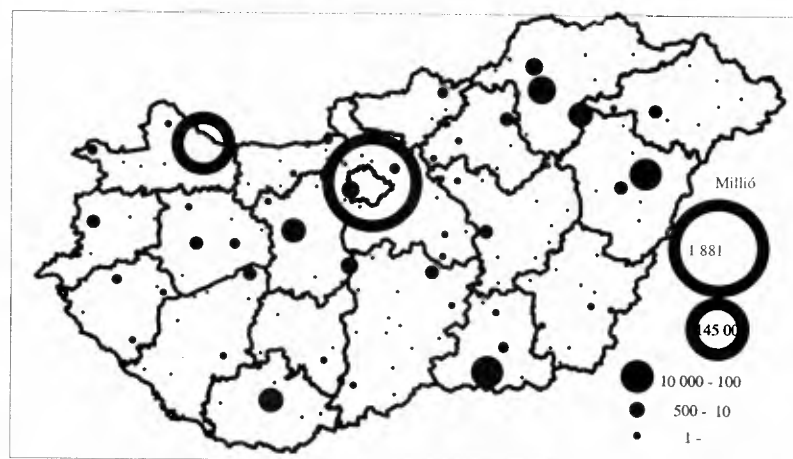
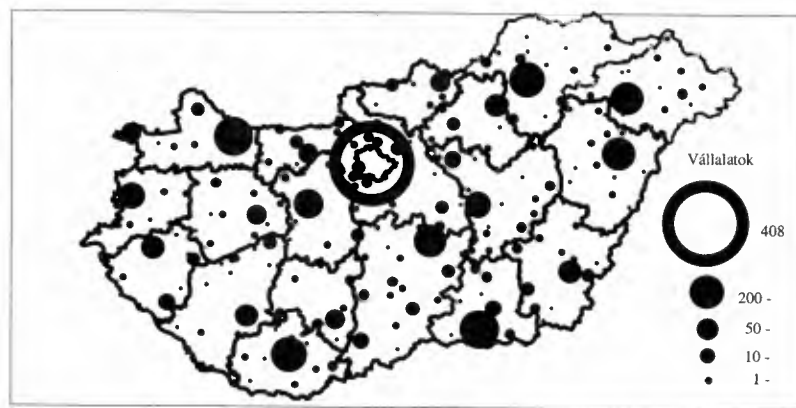
- Budapest kimagaslóan és egyértelműen a vezető pozíciót tölti be az országban.
- Győr kiemelkedett az ellenpólus városok ötöséből, és önálló szintet alkot (ez megjelenik a közép- és nagyvállalatok számát illetően is, de

még karakterisztikusabb a vállalati tőkeállomány és a termelésből származó bevétel alapján).

- A következő városkategóriát a megyeszékhely nagyvárosok alkotják, közülük csupán Budaörs és Dunaújváros ékelődik be. A megyeszékhelyek közül valamelyest hátrébb szorult a rangsorban Tatabánya, Kaposvár, Szekszárd és Békéscsaba.
- Előkelő helyezést ért el néhány város a budapesti agglomerációban: Budaörs, Gödöllő, Érd és Vác.

4. ÁBRA

Közép- és nagyvállalatok száma és tőkeállománya 1999
(The Number of Large and Medium Sized Companies and Their Capita in 1999)

Forrás: Hoppenstedt Bonnier 1999.

- Ugyancsak kirajzolódik Budapest 60–80 km-es sugarú gyűrűjében (amely az agglomeráció tágabb térsége): Dunaújváros, Cegléd, Esztergom, Gyöngyös, Jászberény, Tata, Tatabánya.
- Megjelennek a városok élmezőnyében a régi és az új iparvárosok: Dunaújváros, Salgótarján, Tiszaújváros, Ajka, Kazincbarcika, Orosháza, Tatabánya, Várpalota, valamint Esztergom és Mosonmagyaróvár.
- Bekerült e körbe néhány, viszonylag jobb helyzetű középváros a kevésbé dinamikus régiókban, főként Dél-Dunántúlon és az Alföldön: Baja, Gyula, Kiskunhalas, Nagykanizsa, Kalocsa, Kiskunfélegyháza, Mohács, Mór, Szarvas, Szentés, Szigetvár.
- A nagyvállalati székhelyek teljes körű vagy részleges *területi irányító funkciókkal* is rendelkeznek. Az irányító funkció más-más térbeli tartalmat kap attól függően, hogy egy vagy több-telephelyes vállalatról, valamint, hogy külföldi vállalat magyarországi székhelyéről van-e szó.

A vállalati központok egy-egy településen való koncentrálódása *irányító központokat* hoz létre.

A TOP 100 legnagyobb vállalatai bejegyzett működési központjainak települése alapján (86 vállalat adatait publikálták 1999-ben) 41 esetben a székhely Budapesten, 9 esetben a budapesti agglomerációs gyűrűben volt. 3–5 nagyvállalattal rendelkezett Győr, Székesfehérvár, Szeged és Debrecen. A többi nagyvállalat székhelye egy-egy városban működött. *A főváros kiemelkedő központi szerepkörére utal az a tény, hogy a nagyvállalatok, főleg a külföldi nagyvállalatok bejegyzett székhelyeinek közel 50%-a a budapesti agglomerációban koncentrálódik.*

Ettől lényegesen eltérő térbeli struktúra rajzolódik ki az *ipari nagyvállalatok* körében. *Budapest és agglomerációja* – a valamennyi nagyvállalat esetében kimutatott közel 50%-os részaránnyal szemben – az *ipari nagyvállalatok székhelyeinek „mindössze” 36%-át tömöríti. Ugyanilyen arányú koncentrálódás jött létre az Észak-Dunántúlon, tehát a két térségben található a legnagyobb iparvállalati székhelyek közel háromnegyed része! Az Alföld 20%-os részaránya mellett teljesen eltörlődik a nemrégiben még legfejlettebb iparú észak-magyarországi régió (5%) és a dél-dunántúli régió (3%).*

A legtöbb ipari nagyvállalat székhelye Budapesten van (25), a fővárost követi Győr (5), Székesfehérvár (5), Szombathely (4). Szembetűnő, hogy az ipari nagyvállalati székhelyeket nem vonzzák olyan mértékben a nagyvárosok, mint a tercier ágazathoz tartozó nagyvállalatokat. Az ipari

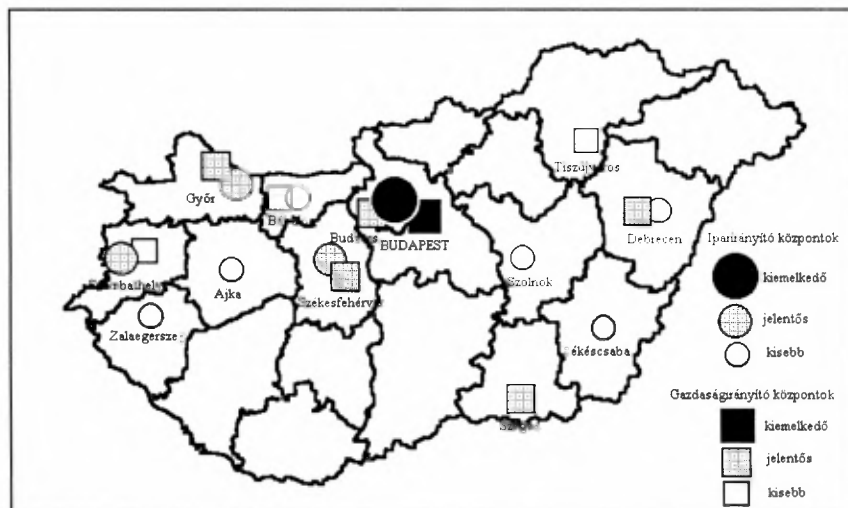
nagyvállalatok elhelyezkedése – a tercier ágazathoz tartozó nagyvállalatokhoz képest – a térben sokkal koncentráltabb és egyoldalúbb (5. ábra).

– A transznacionális nagyvállalatok Magyarországon

A külföldi tulajdonú vállalatok minőségileg megkülönböztetett csoportját alkotják a transznacionális vállalatok, nemcsak hatalmas méretük, forgalmuk, a világgazdaságban betöltött stratégiai fontosságuk következtében, hanem leányvállalataik, érdekeltségeik több világrész sok országára kiterjedő tevékenységük miatt is¹. Mivel a világkereskedelem egyre nagyobb része a konszerneken, nagyvállalatokon belüli forgalom, és nem végtermékek adásvétele, ezért a nemzetközi értékesítési láncokon kívül nem lehet sikeres exporttevékenységet folytatni. Magyarország felzárkózásának egyetlen lehetősége a multinacionális munkamegosztásban való részvétel (Mihályi 2000).

5. ÁBRA

*Iparirányító és gazdaságirányító központok
(Leading Centres of Industry and Economy)*

Forrás: TOP 100., TOP 200. – 1999

A transznacionális vállalatok térbeli elhelyezkedésére két jellegzetesség nyomja rá a bélyegét, a vállalaton belüli munkamegosztás formája, valamint a nemzetközi hálózatba szerveződés. A transznacionális vállalatok leányvállalatai nem önálló, profitmaximalizáló piaci egységek, hanem az erősen hierarchikus vállalati struktúra részei. Tevékenységükben elsősorban a költségsökkentés játszik meghatározó szerepet. Így, a Magyarországra kerülő transznacionális nagyvállalatok sem vesznek részt érdemlegesen a döntéshozásban. A nemzetközi hálózatba való kapcsolódás meghatározza

térbeli elhelyezkedésüket, amelyben fontos szerepet játszik a földrajzi helyzet (közel az ország nyugati határához), az elérhetőség (lehetőleg közel az autópályákhoz), a magas szintű infrastruktúra (pl. a pénzügyi szolgáltatások vagy a telekommunikáció területén), valamint a viszonylag képzett, olcsó és bőséges munkaerő kínálat. Ez a követelményrendszer nagyjából választ is ad arra, hogy miért települt a transznacionális vállalatok többsége az ország északnyugati felébe, valamint Budapestre és környékére.

A transznacionális nagyvállalatok igen nagyértékű (6. táblázat), mégis relatíve mobil beruházások. Ez kapcsolatos a rugalmasan változó szervezetükkel és azzal a képességükkel, hogy erőforrásaikat és termelésüket a vállalaton belül világméretekben képesek átrendezni (Bernek 1999; Dicken 1992). Már Magyarországon is több transznacionális, illetve külföldi nagyvállalat zárta be kapuját, hogy olcsóbb termelőhelyekre költözzön. (Példa erre a Mannesmann Kínába költözése, vagy a Danone egyelőre sikertelen kísérlete a Győri Keksz és Ostyagyár bezárására).

A kereskedelmi tevékenységet végző transznacionális nagyvállalatok egy-egy ország fogyasztópiacára települve, általában kiépítik a maguk országán belüli hálózatait, így e hálózatnak az országon belül is van valamilyen alközpontja, korlátozott döntéshozási jogkörökkel. Az ipari tevékenységet végző transznacionális vállalatok leányvállalatai nem alakítanak ki szervezetükön belül hálózatot, egyes esetekben a nemzetközi hálózaton belül elosztóbázis funkciót építenek ki (GE Tungstam, Chinoi vagy a BorsodChem példái). Az ipari transznacionális vállalatok letelepedésében egyre nagyobb szerepe van viszont az agglomerálódásnak, a kiegészítő vagy szolgáltató tevékenységet végző vállalatokkal való kooperáció érdekében. A térben is nyomon követhető az agglomerálódás, a térkapcsolati rendszerek, a klaszterekbe szerveződő tevékenységek kialakulása. Ennek egyre nyilvánvalóbb jelei mutatkoznak az Északnyugat-Dunántúli és a budapesti agglomeráció összefüggő térségében (Barta 1994; 1997; Buzás 2000; Grosz 2000).

Összefoglalás

Ez a cikk elsősorban azzal a céllal íródott, hogy felkeltse a területi kutatók figyelmét egy fontos, ezidáig alig vizsgált témára: a vállalati tulajdonviszonyok változásainak térbeli vonatkozásaira. E tanulmány a nagyvállalatokkal (mint a működő tőke legkoncentráltabb egységeivel) és azok térbeli elhelyezkedésével foglalkozik. Jelenleg a nagyvállalatok (250 főnél nagyobb vállalkozások) az összes vállalat 0,4%-át teszik ki, és a társas vállalkozások saját vagyonának 57%-át koncentrálnak.

A nagyvállalatok egy része a szocialista nagyvállalatokból fejlődött ki. A vállalati elemzések azt mutatják, hogy a szocialista nagyvállalatok egy részének különféle túlélési stratégiái sikeresek voltak, és nemcsak a nagyvállalat „magját”, hanem – megváltozott formában – a korábbi részlegeiket és kialakult szervezeti kapcsolataikat, következésképpen a térbeli összetartozást is képesek voltak átmenteni.

A tulajdonlás és a tulajdoni szerkezet révén a nagyvállalatok túlnyomó része nemzetközi hálózatokhoz kapcsolódik. Ez a tény arra hívja fel a figyelmet, hogy a területi kutatóknak a jövőben vizsgálniuk kell a magyar gazdaság nemzetközi integrációjának folyamatát (hol vannak valójában a gazdaságot irányító központok, és a (fél)periféria mely részét foglalja el Magyarország).

A működő tőke lokalizálása azonban igen problematikus, nehézsége abból fakad, hogy a tulajdonosok (sokszor bonyolult kapcsolatait), a vállalati központok, alközpontok, és a termelés telephelyei a térben szétválnak. E dilemma tudatában, kísérletképpen vázoltuk fel Magyarország térképén a jelenlegi tőkevonzó és irányító központokat. Az új információk megerősítik a magyar gazdaság erős területi differenciálódásáról kialakult képünket.

Jegyzet

¹ Vita alakult ki a transznacionális és a multinacionális vállalatok meghatározásával kapcsolatban. Általában az az elfogadott vélemény, hogy a két vállalat típus közötti eltérést a méretbeli különbségek jelentik (a transznacionális vállalatok javára), valamint az a tény, hogy mekkora területre, hány országra terjed ki a tevékenységük. A multinacionális vállalatok legalább két országban működnek, míg a transznacionálisok leányvállalatai behálózják több világrész sok országának gazdaságát (Mihályi 2000; Simai 2000).

Irodalom

- Barta Gy. (1993) A nagyvállalati szervezet átalakulásának hatása az ország ipari térszerkezetére. *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. – Enyedi Gy. (szerk), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 103–127.o.
- Barta, G. (1994) Foreign investment in the Hungarian economy: the role of transnational companies. *Transnational corporations and European regional restructuring*. Netherlands Geographical Studies 181. – Dicken, P.–Quévit, M. (eds), Utrecht. 131–151.o.
- Barta, Gy. (1997) Foreign direct investment and the modernization of the Hungarian economy. *Tendency of Europe Towards East and the Participation of FDI in Eastern Europe*. – Bojar, E.–Wever, E. (eds), Lublin, Utrecht, 21–45.o.
- Beluszky P. (szerk) (2000) *A magyarországi városok versenyképessége*. Készült az FVM megrendelésére. MTA RKK, Budapest.
- Berek Á. (1999) A változó világ gazdaság és a globalizáció. *Térbeli elrendezés és a vállalat*. – Asworth, G.–Bora, Gy. (szerk), BKE Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest. 78–141.o.
- Buzás N. (2000) Klaszterek, kialakulásuk, szerveződésük és lehetséges megjelenésük a Dél-Alföldön. – *Tér és Társadalom*. 4. 109–125.o.
- Dicken, P. (1992) *Global Shift. The Internationalization of Economic Activity*. Paul Chapman Publishing Ltd., London.

- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Grosz, A. (2000) A gépjárműipari klaszterek külföldi tapasztalatai és a Pannon Autóklaszter lehetőségei. – *Tér és Társadalom*. 4. 125–147.o.
- Inotai A. (1990) *Működőtőke-áramlás a világgazdaságban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács I.–Csite A. (1999): A poszt szocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben. – *Közgazdasági Szemle*. február. 121–144.o.
- Mihályi P. (2000) Privatizáció és globalizáció – avagy az *Anti-equilibrium* újrafelfedezése. – *Közgazdasági Szemle*. november. 859–877.o.
- Nemes Nagy J. (1999) Elágazó növekedési pályák az ezredvégi Magyarországon. *Helyek, Terek, Régiók*. – Nemes Nagy J. (szerk), ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest. 65–87.o.
- Nemes Nagy J. (2001) *Helyi fejlődés, intézmények és konfliktusok a magyarországi átmenetben*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- Porter, M. E. (1993) *Versenysztratégia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Simai M. (2000) Külföldi tőkebefektetések és a nemzetközi innovációs termelési rendszerek. *A működő tőke kivitele és a technikai fejlődés a 21. század küszöbén*. – Simai M. (témavezető) Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Stark, D. (1994) Új módon összekapcsolódott régi építőelemek: rekombináns tulajdon a kelet-európai kapitalizmusban – II. – *Közgazdasági Szemle*. 12. 1053–1070.o.
- Stark, D.–Kemény Sz.–Breiger, R.L. (2000) Poszt szocialista portfóliók. Hálózati stratégiák az állam árnyékában – I. rész. – *Közgazdasági Szemle*. május. 393–405.o.
- UNCTAD survey. Transition report*. (2000) EBRD, London.
- Voszka É. (1997) *A dinoszauruszok esélyei*. Pénzügykutató Rt.–Perfekt Rt. Budapest.
- Voszka É. (2000a) Tulajdonosi szerkezet és vállalatirányítás a magyar nagyiparban. – *Közgazdasági Szemle*. július–augusztus. 549–564.o.
- Voszka É. (2000b) A társaságok halmazától a leányvállalatokig: a magyar nagyvállalati hálózatok átstrukturálódása. *Felzárkózás és EU-csatlakozás*. A VII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia előadásai. – Román Z. (szerk), Budapest. 132–139.o.

ORGANISATIONAL – PROPRIETARY – SPATIAL CHANGES OF COMPANIES

GYÖRGYI BARTA

The aim of the study was to attract the attention of regional researchers to an important but up to now rarely examined subject: spatial relations of ownership changes. The study deals with companies (the most concentrated unit of functioning capital) and the spatial localisation of them. Now companies (enterprises with more than 250 employees) represent 0,4% of enterprises and concentrate the 57% of the equity capital of joint businesses.

Some companies developed from former socialist large companies. Company analyses show that surviving strategies of some socialist large companies were successful and were able to preserve for posterity not only the core companies but the former departments, the developed organisational relationships and in this way spatial connection.

The majority of large companies joined to international networks by their proprietary structure. That's why it is important for spatial researchers to analyse the process of

international integration of the Hungarian economy. Where are the leader centres of the economy and in which part of the (semi)periphery is Hungary situated?

However, localisation of the functioning capital is very problematical due to the spatially separated owners (and their often complicated relations), company centres, subcentres and production. According to this dilemma we sketch the present capital attractive and leader centres in Hungary as an experiment. The new information reinforces our existing image of strong spatial differentiation of the Hungarian economy.